

Miért éppen Magyarország?

**Vázlat a magyarországi poszt-szocialista átalakulás intézményi-közgazdaságtani
értelmezéséhez**

Készítette: Ádám Zoltán

Kopint-Tárki
Konjunktúrakutató Intézet Zrt
H-1112 Budapest Budaörsi út 45.

ISSN-10: 963-7260
ISBN-13: 978-963-7260

Miért éppen Magyarország?

Vázlat a magyarországi poszt-szocialista átalakulás intézményi-közgazdaságtani értelmezéséhez¹

Készítette: Ádám Zoltán²

2013. november

---

¹ A tanulmány egy korábbi változata megjelent a *Beszélő* 2012. novemberi számában (Ádám 2012a), és elhangzott a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának „Versenyképesség, intézmények és változó gazdaság” című konferenciáján 2013. május 10-én Debrecenben. Köszönettel tartozom a tanulmányhoz illetve az előadáshoz fűzött megjegyzésekért Bartha Attilának, Benczes Istvánnak, Czeglédi Pálnak, Mink Andrásnak, Simonovits Andrásnak, Somlai Péternek, Soós Károly Attilának és Szanyi Miklósnak.

² Ádám Zoltán a Kopint-Tárki megbízott kutatási igazgatója.

Tartalomjegyzék

Absztrakt	7
1. Bevezetés.....	8
3. Az államszocializmus reformöröksége	10
3.1. Önlebontó reformfolyamat	12
3.2. A velünk élő kádárizmus.....	13
4. A politikai intézményrendszer túlközpontosítása.....	15
4.1. Túlközpontosított politikai berendezkedés és politikai polarizáció	16
4.2. Hatalomcentralizáció és gazdasági hanyatlás.....	19
5. Összegzés	21

Absztrakt

A dolgozat a Douglass North és szerzőtársai által kidolgozott intézményi-közgazdaságtani fogalomrendszert használva értelmezi a kelet-közép-európai poszt-szocialista fejlődést és a magyar átmenetet. Az átmenet lényege a North-i értelemben vett korlátozott hozzáférésű rendből a nyílt hozzáférésű rend felé tartó mozgás, ami a kétezres évek második felében Magyarországon elakadt, majd a folyamat több tekintetben a visszájára fordult. A tanulmány a politikai és gazdasági fejlődés vonatkoztatási pontjai között, a magyar átmenet jellegzetességeit vizsgálva igyekszik erre magyarázatot találni. Az elemzés arra a következtetésre jut, hogy a magyar átalakulás kudarca mögött meghúzódó egyik legfontosabb tényező a politikai intézményrendszer túlzott központosítása, aminek következményei az átalakulás második évtizedében mind politikai, mind gazdasági szempontból erős negatív hatást gyakoroltak.

JEL kód: H11

1. Bevezetés

A Kelet-Közép-Európában 1989-1991-ben lezajlott rendszerváltást követő fejlődés intézményi-közgazdasági szempontból a politikai és gazdasági intézményrendszer gyors, nem-evolutív átalakításaként értelmezhető, aminek lényege a gazdaságban az államszocializmusból a piacgazdaság felé, a politikában pedig az egypárti diktatúrából a többpárti demokrácia felé tartó gyors és radikális elmozdulás volt. Ez a térség³ valamennyi országáról elmondható, noha a demokrácia és a piacgazdaság kiépítésének tekintetében jelentős különbségek mutatkoztak közöttük: a kompetitív piacgazdaság és a plurális politikai rendszer megszilárdulására a térség gazdaságilag legfejlettebb és politikailag legstabilabb országaiban – Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon és Szlovéniában – a kilencvenes évek első felében került sor, míg másutt inkább az évtized második felében (EBRD 1999). Az átalakulás jellemzően nem lineáris fejlődés-folyamatként zajlott: mind politikai, mind gazdasági szempontból időről időre visszaesések és elbizonytalanodások jellemezték az érintett országok többségében. Az átalakulás intézményi kereteire ugyan mindenütt döntő hatást gyakoroltak az uniós normák és intézményi mechanizmusok, ez azonban nem akadályozta meg az autoriter, autark, esetenként pedig kifejezetten antidemokratikus hatalomgyakorlás kialakulását és akár tartós politikai és gazdaságirányítási mintázattá szerveződését (Bunce–Wolchik 2011, Levitsky–Lucan 2010, Bunce et al. 2010).

Magyarország sokáig az egyik legstabilabb, politikai és gazdasági szempontból is egyik legsikeresebb országnak számított a kelet-közép-európai átalakulás folyamatában. Mind a demokratikus intézményrendszer szilárdsága, mind az uniós átlaghoz viszonyított reálgazdasági felzárkózás tekintetében egészen a kétezres évek első harmadáig az egyik legjobb térségi teljesítményt mutatta. Ekkor azonban előbb a reálgazdasági teljesítmény kezdett elmaradást mutatni a többi, az Unióhoz 2004-ben illetve 2007-ben csatlakozott poszt-szocialista országhoz képest, majd 2006-tól kezdődően a politikai stabilitás is látványosan meggyengült.

Az Európai Bizottság 2004 óta folyamatosan túlzottdeficit-eljárást folytat Magyarországgal szemben, és a maastrichti konvergencia-kritériumok teljesítését illetően a kétezres évek második felétől a magyar teljesítmény jelentősen elmaradt a korábbi tényszámoktól illetve várakozásoktól (Európai Bizottság 2012, Magyar Nemzeti Bank 2008, 2010, 2011). Végül 2012 eleje óta Magyarország a kelet-közép-európai térség egyetlen uniós tagországa, amelynek devizában denominált hosszú lejáratú államadóssága mindhárom nagy nemzetközi hitelminősítő intézetnél befektetésre nem ajánlott kategóriában szerepel.

A kelet-közép-európai átalakulás egykori éltanulója, az uniós integrációs folyamat hajdani éllovasa, a politikai stabilitás és gazdasági fejlődés iskolapéldája megbukni látszik a kétezres évek végén beköszöntött világgazdasági válság kontextusában megrendezett átalakulás-érettségi vizsgán. Ez a tanulmány a Douglass North nevével fémjelzett gazdaságtörténeti alapú intézményi közgazdaságtan fogalmi kereteit és meghatározó feltevéseit alkalmazva keresi a magyarázatot erre a meglepő fejleményre.

2. Demokrácia és piacgazdaság

A liberális demokrácia és a kompetitív piacgazdaság fejlődése gazdaságtörténetileg egymással párhuzamos folyamatok, azaz a politikai demokrácia és a piacgazdaság kialakulása erős

---

³ Kelet-közép-európai térség alatt a 2004-07-ben EU-tagországgá vált 10 egykori államszocialista országot: Bulgáriát, Csehországot, Észtországot, Lengyelországot, Lettországot, Litvániát, Magyarországot, Romániát, Szlovákiát és Szlovéniát értem.

korrelációt mutat: nincs fejlett kapitalista ország politikai demokrácia nélkül, vagy másképp fogalmazva nincs gazdaságilag magasan fejlett, politikailag diktatórikus ország.⁴ Ennek oka némiképp leegyszerűsítve az, hogy egy bizonyos gazdasági fejlettségi szint felett a polgárok annyi, a politikai hatalommal szemben mozgósítható erőforrással rendelkeznek, hogy az lehetetlenné teszi tartós alávetett helyzetben tartásukat. A politikatudományi hüvelykujjszabály szerint nyersanyagban szegény országok esetében 8 ezer dolláros egy főre eső GDP felett nehéz tartósan fenntartani egy diktatúrát; a demokrácia és a gazdasági fejlettség összefüggéseit kutató Adam Przeworski (2004) szerint pedig a történelemben egyetlen demokráciát sem számoltak fel 6 ezer dolláros egy főre eső GDP felett (ez volt Argentína fejlettségi szintje az 1976-os katonai puccs idején). Ugyanennek az állításnak a komplementere az, hogy a kevésbé fejlett országok a szó nyugati, liberális értelmében többnyire nem demokratikusak (North et al. 2009).⁵

A North-i terminológia megkülönbözteti egymástól az emberiség életét mintegy 10 ezer éven át szervező, rendies szerkezetű és a legutóbbi háromszáz évben a legfejlettebb országok esetében általánossá vált demokratikus társadalmakat. A rendies társadalomszerkezet korlátozza a politikai és gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférést: járadékokat teremt a kiváltságos helyzetű elit-csoportoknak, akiknek az erőforrásokért nem kell versenyt folytatniuk az eliten kívüli szereplőkkel. Ez az emberi történelem „természetes állapota”: a történelem-előtti primitív társadalmak korszakát követően ez a „korlátozott hozzáférésű rend” (limited access order) határozza meg a társadalmak működését. A gazdasági élet a résztvevők közötti személyes viszonyon alapuló tranzakciók köré szerveződik: az anyagi erőforrások cseréjét – beleértve a munkamegosztást – nem a tranzakciók autonóm résztvevői által felismert önérdék, hanem a számukra külsőlegesen adott társadalmi rendből következő magatartásformák szervezik.

A nyugati világ legfejlettebb társadalmában körülbelül a 17-18. század fordulóján jönnek létre a „nyílt hozzáférésű rend” (open access order) feltételei. Ennek egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy az erőforrások eloszlása többé nem isteni adottság, hanem egy társadalmilag megszerveződő verseny eredményévé válik: előbb az elit tagjai, majd a társadalom mind nagyobb része kezd versengeni a politikai és gazdasági erőforrások birtoklásáért. A nem-ismétlődő tranzakciók elszemélytelenednek: a szerződéses

---

⁴ Ez nem jelenti, hogy diktatórikus politikai berendezkedésű országok ne lehetnének *gazdagok*.

Nyersanyagokban gazdag vagy különösen kedvező földrajzi elhelyezkedésű államoknak gyakran sikerül magas egy főre jutó jövedelmet elérniük demokratizálás nélkül. Ez azonban nem azonos a modern, funkcionálisan diverzifikált, külső sokkokra rugalmasan reagálni képes, magas hozzáadott értéket előállító feldolgozóiparral és/vagy szolgáltató ágazatokkal rendelkező gazdasággal. A nyersanyagokban gazdag országok fejlődésének politikai gazdaságtani nehézségeihez lásd: Karl (1997).

⁵ A nyugati értelemben vett, liberális demokrácia a társadalom popperi értelemben vett (Popper 1945) „nyitottságát” feltételezi, ami a kollektivistá vagy törzsi társadalomszerveződéssel ellentétben egyéni döntéseken alapuló, a politikai szabadságjogokat és az emberi jogokat tisztelő társadalomszerveződést jelent, ahol az állam a polgárai számára átlátható és ellenőrizhető módon működik. Ez a demokrácia-fogalom nem azonos a habermasi értelemben vett demokrácia-moddal, ami a társadalmat egyenrangú felek kommunikatív cselekvései köré szerveződő közösségként képzei el, ahol az egyéni megnyilvánulások az igazolhatatlan elnyomással szembeni szabadság feltételezésén alapulnak (Habermas 1981). Az utóbbi, egalitáriánus demokráciamodell a „rendszer” és az „életvilág” szféráinak egybecsengésén alapszik, ahol az elnyomásmentes kommunikatív racionalitás társadalmi normái uralják a politikai rendszert. A North-i/popperi értelemben vett demokrácia megvalósulásához nem szükséges teljesülniük a habermasi értelemben vett – valójában inkább ideáltipikusan, mint empirikusan értelmezhető – egalitáriánus demokráciamodell normatív követelményeinek.

kötelezettségek a tranzakciós felek közti rokon- és ellenszenvre való tekintet nélkül kikényszeríthetővé válnak. Az erőforrások cseréjét a tranzakciós felek önérdeke szervezi.

Az ilyen nyílt hozzáférésű rend – politikailag a liberális demokrácia, gazdaságilag a piacgazdaság – által jellemzett társadalmak az emberi történelem során páratlan fejlődést produkáltak. A megelőző évezredek lassú és olykor több száz éves visszaesésekkel megszakított fejlődését az anyagi-technikai viszonyok robbanásszerű fejlődése követi, ami a népesség hirtelen megugrásával jár. Ez a feudalizmus rendies világából a kapitalizmus fokozatosan demokratizálódó világába való átlépést jelenti, ami Nyugat-Európa és Észak-Amerika országában az elmúlt három évszázadban zajlott le. A poszt-szocialista Kelet-Közép-Európa a rendszerváltást követően ehhez a történelmi folyamathoz próbál meg – néhány ország esetében nem először – csatlakozni.

North és szerzőtársai szerint a korlátozott hozzáférésűből a nyílt hozzáférésű rendbe való átmenet tipikusan több száz évet vesz igénybe, és lassú, fokozatos intézményi fejlődésen alapszik. Az átmenet feltételeit az eliten belüli személytelen tranzakciók általánossá válása teremti meg. Ehhez a társadalmi cselekvést intézményesítő szervezeti formák stabilizálódására – egyebek között szilárd jogrendszer és azt garantáló államra – van szükség, miközben az erőszakszervezeteket az állam politikai ellenőrzése alá kell rendelni. Ha mindez sikerült, megkezdődhet a kapitalizmus és a demokrácia fokozatos, egymást feltételező fejlődése. Politikai jogok nélkül nincs tulajdonbiztonság, míg a tulajdonjogok garantálása nélkül sem modern kapitalista fejlődés, sem liberális demokrácia nem alakul ki.

A politikai jogokkal párosuló jogbiztonság fokozatosan terjed ki előbb az elitek tagjaira, majd a társadalom mind nagyobb részére. Ez a tipikusan evolutív folyamat úgy zajlik, hogy olyan, a korlátozott hozzáférésű renddel kompatibilis intézményi formák alakulnak ki, amelyek mind szélesebb társadalmi csoportok számára teszik lehetővé a szerződések kikényszeríthetőségén és a tulajdonjogok biztosításán alapuló személytelen tranzakciókban való részvételt.

Hogy a kelet-közép-európai poszt-szocialista átmenet kontextusában mennyiben beszélhetünk ilyen North-i értelemben vett átmenetről, az mérlegelés és definíció kérdése. Annyi biztosan elmondható, hogy az állam-szocialista reformhagyománnyal rendelkező országokban – Jugoszláviában, Lengyelországban és Magyarországon – a rendszer liberalizálódásával párhuzamosan már a rendszerváltás előtti évtizedekben érvényesült valamiféle, a nyugati típusú társadalmi és gazdasági berendezkedés irányába mutató fokozatos elmozdulás. Az uralkodó kommunista pártok természetesen nem kívánták hatalmi monopóliumukat feladni, de mind a gazdasági, mind a politikai rendszer esetében készek voltak tágítani az erőforrásokhoz való hozzáférés lehetőségeit. Hogy ez azután segítette-e a politikai és gazdasági átmenetet, arról – mint a következő fejezetben látni fogjuk – megoszlanak a vélemények.

3. Az államszocializmus reformöröksége

A Kádár-rendszert egyre mélyülő gazdasági válság jellemezte a nyolcvanas években. Nőtt a fizetési mérleg hiánya, romlott a gazdaság külső versenyképessége, visszaesett az ipari termelés bővülése, és lassult a gazdasági növekedés. A gazdasági teljesítménnyel alá nem támasztott fogyasztási és beruházási kereslet gyorsuló inflációhoz vezetett. A rendszer működését leíró reform-közgazdasági hagyomány úgy gondolta, hogy az állam-szocializmus

strukturális gyengeségeit alapvetően a bürokratikus koordinációból fakadó hatékonyságvesztés okozza, mivel a torz árak és a politikai megfontolások alapján allokált erőforrások aláássák a közgazdaságilag racionális gazdálkodást (Kornai 1980, Bauer 1981, Soós 1986). A válasz így magától értetődően a piaci koordináció (Kornai 1983) előtérbe helyezése kell, hogy legyen, amennyire csak az adott politikai körülmények között ez lehetséges – mondták a reformközgazdászok. Normatív állam-szocializmus kritikájuk azon a feltevésen alapult, hogy a rendszer válságából az 1968-ban megkezdett kvázi-piaci reform, az „Új Mechanizmus” kiteljesítése, a profit-érdekeltség és a piaci viszonyokat a lehető leginkább megközelítő, autonóm árképzésen alapuló koordinációs modell jelentheti a kiutat (Antal et al. 1987).

Noha Kornai János kezdetől szkeptikus volt ezzel az elképzeléssel szemben, mivel úgy gondolta, hogy valódi magántulajdon nélkül nem lehetséges a piaci koordináció domináns helyzetbe hozása (Kornai 1990), a reform-szocializmusban szerzett kvázi-piaci tapasztalatokat kedvezőnek ítélte a poszt-szocialista átalakulás szempontjából (Kornai 1993b). Explicite vagy implicite erre az álláspontra helyezkedett a poszt-szocialista átalakulás társadalmi rétegződésre gyakorolt hatását vizsgáló szociológiai irodalom (Szelényi 1995, Szelényi–Szelényi 1996, Róbert 1996⁶), és ebből indult ki az átalakulás eredményeképpen létrejövő „újkapitalizmussal” szembeni rendszerkritika is (Szalai 2001, 1996).

Valójában azonban egyáltalán nem biztos, hogy a kádári reformok során begyakorolt társadalmi rutinok segítik-e a kompetitív politikai demokrácia és piacgazdaság kialakulását és működési elveinek társadalmi elsajátítását. A piaci mechanizmusokat csak szimuláló, az állami szabályozást felpuhító, kiskapuk keresésére és különalkukra szocializáló állam-szocialista reformok ugyanis anélkül gyengítették a bürokratikus koordinációt, hogy a helyére a valódi piaci koordináció mechanizmusait állította volna. Ahogyan Václav Klaus és Dusan Triska (1994) egy Kornai Jánosnak címzett bírálatukban írták: „Először, a hetvenes, nyolcvanas években Magyarországon megfigyelhető (Csehszlovákiában a hatvanas években tervezett) gazdasági reformokat soha nem szabad hatásos gazdasági változásokként elgondolni (a szó semmilyen értelmében). Másodszor, a peresztrojka-típusú reformok intézményi eredményei szükségképp bonyolítják a gazdaság természetes átalakítását.” Másképp fogalmazva Klaus és Triska úgy vélte, hogy a Csehországban és Lengyelországban alkalmazott sokkterápiaszerű, gyors makrogazdasági stabilizáció és vagyonjegyes tömegprivatizáció számára az integritását megőrző, hatékony bürokratikus koordinációra képes államigazgatás kedvezőbb feltételeket teremt, mint a vállalatokkal tervalkukba bocsátkozó, a háztartásokat jóléti juttatásokkal megvesztegető, a nyolcvanas évek elejétől a magánvállalkozások számára korlátozott működést engedélyező magyar hibrid gazdasági és politikai berendezkedés (Seleny 1995).

Ha Klaus és Triska kritikáját némiképp egyoldalúnak és öngazoló jellegűnek tekintjük is, annyi mindenképp elmondható, hogy az állam-szocialista reformok öröksége legalábbis ambivalens a poszt-szocialista átmenet körülményei között.⁷ A vállalatoknak, kisvállalkozásoknak és családi gazdálkodó egységeknek részleges gazdasági autonómiát adó reformok, a magánfogyasztást a beruházások terhére preferáló gazdaság- és

---

⁶ „Ami a vállalkozói réteget illeti, a hat vizsgált országban, az adatok az erőteljes újratermelés hatását jelzik. A rendszerváltozás előtti vállalkozói >>előélet<< valamennyi poszt-szocialista országban lényeges előfeltétel, szinte függetlenül attól, hogy a piaci elemek mennyire voltak elterjedtek (Róbert 1996, p. 471).

⁷ Ezt Kornai maga is így látja (Kornai 1993b).

társadalompolitikák, valamint a gazdasági fejlettség szintjéhez képest kiterjedt jóléti politikák által kialakított útfüggőségek (Benczes 2011) összetett hatást gyakoroltak az 1989 utáni átalakulás során. Ennek megértéséhez előbb vessünk egy pillantást az 1989 előtti reformokra, majd próbáljuk meg értelmezni azok gazdaság- és társadalompolitikai örökségét az átalakulás során.

3.1. Önlebontó reformfolyamat

A Kádár-korszak reformjai más állam-szocialista országok reformtörekvéseihez hasonlóan North-i értelemben a korlátozott hozzáférésűből a nyílt hozzáférésű rend felé mutató, a politikai-gazdasági eliten belüli kvázi-piaci tranzakciók kiterjesztését szolgáló intézményi innovációként értelmezhetők. Mind az autonóm vállalatirányítási jogokat kiterjesztő 1968-as Új Mechanizmus, mind a nyolcvanas évek kisvállalkozások, kissovetkezetek és téesz-melléküzemágak létrehozását lehetővé tevő, illetve a külföldi befektetőkkel alapított vegyesvállalatok előtt utat nyitó reformjai ebbe a jogkiterjesztő irányba mutattak a maguk felemás módján. De csak felemás módon, mert a reformok a szándékukkal ellentétben nem hoztak létre szabályozott piaci viszonyokat sem a hagyományos vállalatvezetői, sem az újonnan létrejövő vállalkozói eliten belül, hanem éppen ellenkezőleg: a korlátozott hozzáférésű rend érdekkijáráson és különalkukon – Bauer (1981) kifejezésével „tervünk” – alapuló tranzakciós rendszerét terjesztették ki és erősítették meg mind az eliten, mind a társadalom egészén belül.

A kisvállalkozások és vegyesvállalatok előtt utat nyitó 1982-es magyar tulajdonreform a Kádár-rendszer válasza volt a mélyülő gazdasági válságra. A reform egyik legfontosabb célja a fogyasztási javak kínálatának bővítése, a másik az állami szektor működési hatékonyságának javítása volt a kisebb, rugalmasabb vállalkozások és vegyesvállalatok létrehozásának engedélyezésén keresztül. A reform intézményesítette a magánvállalkozást és a vegyes tulajdoni formákat, ezáltal hivatalosan is megszüntette a praktikusán addig is szétterjedetten működő, egységes szocialista tervgazdálkodást.

A létrejövő új vállalkozások az 1989-es társasági törvény megszületéséig csak korlátozott működési szabadságot élveztek (Seleny 1995). Ez a korlátozott, kvázi-piaci viszonyok közt működő második gazdaság is jelentősen hozzájárult azonban a pártállami autoritás lebontásához, mivel a magánvállalkozások felett a hatóságok nem gyakoroltak közvetlen kontrollt, így a magánvállalkozások keretében megtermelt jövedelem felett sem (Róna-Tas 1995). Ugyanakkor az állami szektorban puha maradt a vállalatok költségvetési korlátja (Kornai et al. 2004, Kornai 1986), és lazult az erőforrások felett gyakorolt központi kontroll (Voszka 2003).

Intézményi szempontból mindez egy önmagát erősítő, a rendszer önlebontásának irányába mutató folyamattá állt össze. Ahogy a klasszikus tervgazdaságtól való eltávolodás nő és csökken a bürokratikus koordináció befolyása, egyre nehezebbé válik a rendszer fenntartása, és gyengül a kommunista párt hatalmi monopóliuma. Nem csak azért, mert a rendszer liberalizálása politikailag népszerű folyamat, hanem azért is, mert a piaci koordináció elemeinek bevezetése éppen azoknak a gazdasági vezetőknek az önálló döntési jogosítványait növeli, akiket a klasszikus szocialista rendszerben tervtutasításokkal irányítanak (Walder 1995, pp 17-18).

Ez némiképp emlékeztet a North és szerzőtársai (2009) által leírt folyamatra a korlátozott hozzáférésű rendből a nyílt hozzáférésű rendbe való átmenetről, ám ott ez egy jellemzően több száz éves folyamat, aminek során átalakulnak a társadalmi normák. A Nobel-díj átvételekor elmondott híres beszédében North (1994) maga is hangsúlyozta, hogy a kelet-európai és a harmadik világbeli országok csatlakozása a fejlett kapitalista országokhoz több okból is időigényes folyamat: (a) Az átalakulás sikeréhez az új politikai intézményrendszert stabilizáló – a fenntartásában érdekelt – szervezetek kialakulására van szükség. (b) Az intézményeknek és a normatív beállítódásoknak [belief systems] egyaránt változniuk kell. (c) Az új szabályokat legitimáló viselkedési normák kialakulása hosszú folyamat, és a hiányukban az új politikai rendszer instabil lesz. (d) Noha a rövidtávú gazdasági növekedés feltételei autokratikus politikai rendszerekben is kialakulhatnak, a hosszú távú növekedéshez jogállami körülményekre [rule of law] van szükség. (e) Ugyanakkor a növekedésre ösztönzőleg ható informális kényszerek (normák és megállapodások) néha a növekedésre hátrányos politikai körülmények között is gazdasági növekedéshez vezetnek, attól függően, hogy a növekedés-ellenes politikai szabályok milyen mértékben érvényesülnek (pp. 365-366).

Utólag visszatekintve felmerül a gyanú, hogy a poszt-szocialista országok liberális-demokratikus fejlődés mellett elkötelezett szellemi és politikai vezetői nem olvasták elég figyelmesen North-ot. Mintha azt hitték volna, hogy a demokrácia és a piacgazdaság stabilizálódásához elég néhány új intézményi szabály és néhány évnyi békés politikai és gazdasági fejlődés. És közben mintha elfeledkeztek volna arról, hogy a formális intézményi változások nem feltétlenül járnak együtt az intézmények fenntartásához szükséges normatív beállítódások megerősödésével.

3.2. A velünk élő kádárizmus

A Kádár-korszak reformjai és a politikai hatalom által ezekben az évtizedekben megerősített társadalmi normák máig hatóan befolyásolják a társadalmi értékrendet és az állammal szembeni elvárásokat. A közgazdaságilag fenntarthatatlan fogyasztásbővülésen alapuló „gulyáskommunizmus”, a kölcsönös érdekbiszámításon és a szabályozás felpuhíthatóságán alapuló tervalku, valamint a közösségi tulajdonú erőforrások magáncélú hasznosítását lehetővé tevő nyolcvanas évekbeli gazdasági reformok a szabálykerülés, a szolidaritás-hiány és a társadalmi normák relativizálódásának irányába mutattak. Megerősödtek az egyéni érvényesülési stratégiákat preferáló atomizáltság és az állammal – voltaképp a társadalmi közösséggel – szembeni ambivalens attitűd mintázatai. Ez utóbbi az államot egyrészt a politikai elnyomás letéteményesének – és így kicselezendő ellenfélnek –, másrészt polgáraitól erején felül gondoskodó, és ezzel társadalmi békét vásároló, a gazdasági problémákért általában is felelőssé tehető intézménynek tekintette (Csontos et al. 1996, Medgyesi–Tóth 2005, Gábos et al. 2007).

A kádári reformok a központosított, közösségi felhalmozási kiadások helyett a magánfogyasztást és a magánberuházások bővülését preferálták, miközben elvben a gazdasági teljesítmény növekedéséhez és a termelés hatékonyságának javításához is hozzá kellett járulniuk. Mindez összességében az állam-szocialista gazdaság fejlődését, ezen keresztül pedig a rendszer politikai legitimációját volt hivatva szolgálni (Benczes 2011). A piaci reformokat a klasszikus állam-szocialista gazdasági berendezkedés válsága hívta életre, azok azonban nem voltak képesek tartós javulást elérni. Ugyanakkor az egyre kiterjedtebbé váló

jóléti rendszer olyan növekvő gazdasági teherré vált, amittől csak a rendszer legitimációs válságának kockázatát árán lehetett volna megszabadulni. A romló gazdasági teljesítmény és a bővülő fogyasztás, valamint a megingott egyensúly tartós korrekciójára képtelen gazdaságpolitikai vezetés a növekvő külső eladósodás pályájára sodorták az országot.

Az eladósodásból finanszírozott jóléti politika azt is lehetővé tette, hogy az állam bizonyos határok között kompenzálja a társadalmi-gazdasági változások veszteségeit. A gazdaságtalan iparágakat szubvenciókkal, a gazdaságilag nem hatékony munkaerőt a kapun belüli munkanélküliséggel támogató, a társadalommal kiegyezni igyekvő Kádár-rendszer ezzel olyan hagyományt teremtett, amit azután a rendszerváltás utáni kormányok sem hagyhattak figyelmen kívül a gazdasági-társadalmi viszonyok gyökeres átalakulásakor.

Az állam gyors ütemben adósodott el külföldi hitelezői felé, ami a hitelkamatok megugrásakor a nyolcvanas évek elején reálissá tette az ország fizetésképtelenségének veszélyét. Magyarország ennek hatására 1982-ben, a legtöbb kelet-közép-európai állam-szocialista országnál korábban – lépett be a Nemzetközi Valutaalapba⁸, és a nyolcvanas évek közepétől igénybe is vette a szervezet hiteleit⁹. A nyugati országok hitelezőitől és intézményeitől való függés korlátozta az állam-szocialista rendszer cselekvési szabadságát, és növelte a nyugati kormányok magyarországi befolyását.

Végül, a kádári reformok a reformpolitizálás módjával is hagyományt teremtettek a poszt-szocialista átalakulás számára. A kádári politikai vezetés reformellenzéke – csakúgy, mint a hetvenes évek végén megjelenő, a rendszerrel szembenálló, de a reformerekkel jó kapcsolatokat ápoló demokratikus ellenzék – érdemi társadalmi támogatás nélkül igyekezett politikai befolyásra szert tenni. Mivel a fogyasztásorientált gazdaságpolitika és a jóléti juttatások 1956 után sikerrel pacifikálták a társadalmat, Magyarországon Lengyelországgal ellentétben nem alakult ki rendszerellenes tömegmozgalom. Sőt, a gazdaság szerkezeti problémáit látó reformerek nem is remélhették, hogy jelentősebb tömegtámogatásra tesznek szert, mivel tudták, hogy az egyensúly helyreállítása csak a fenntarthatatlan jóléti ellátások visszafogásával és az életszínvonal csökkenésével lehetséges (Ádám 2012c).

Ebben a helyzetben két racionális politikai stratégiát követhettek a reformerek – és az 1989 utáni reformpolitikákban az immár plurális politikai versengés keretei között mindkettő visszaköszön. Egyrészt igyekeztek mind több gazdaságirányítási kulcspozíciót megszerezni, illetve racionális érvekkel mind nagyobb hatást gyakorolni a politikai hatalom birtokosaira. Másrészt remélték, hogy a piaci mechanizmusok térhódításával a társadalom mind nagyobb

---

⁸ Csehszlovákia, Jugoszlávia és Lengyelország 1945-46-ban alapító tagjai voltak az IMF-nek, Csehszlovákia és Lengyelország azonban az ötvenes években kiléptek. Románia 1972-ben vált IMF-taggá, Lengyelország pedig 1986-ban csatlakozott ismét. A kilencvenes években valamennyi, korábban a szovjet blokkhoz tartozó kelet-európai ország IMF-tag lett. Lásd: <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/memdate.htm>

⁹ „Magyarország 1982 óta tagja a Nemzetközi Valutaalapnak, részvételi kvótája 1038,4 millió SDR. Az IMF-hez történt csatlakozás óta hazánk többször is igénybe vette a Valutaalap eszközeit készletlenti, illetve kiterjesztett, valamint kompenzációs hitel-megállapodások formájában. Taggá válásunktól kezdve az 1995-ös stabilizációs program támogatására 1996 márciusában létrejött elővigyázatossági típusú készletlenti megállapodással együtt Magyarország összesen kilenc IMF hitel megállapodást kötött, majd az utóbbi gazdaságpolitikai program sikeres teljesítését követően, 1998-ban a szervezettől felvett hiteleket teljes egészében előtörlesztette az ország. A 2008-as pénzügyi válság kirobbanásakor Magyarország 2008. november 6-án 10 537 millió SDR értékű – a magyar kvóta 1015 %-a –, 23 hónap futamidejű készletlenti megállapodást hozott létre, melynek terhére 2008-ban 4,2 milliárd, míg 2009-ben 3,4 milliárd SDR-t hívott le” (http://www.mnb.hu/A_jegybank/eu/mnbhu_eu_imf/). Lásd még: http://www.imf.org/external/np/fin/tad/extrans1.aspx?memberKey1=415&endDate=2013-03-09&finposition_flag=YES

része válik érdekeltté a közgazdaságilag racionális, a fejlődés és a felzárkózás reményével kecsegtető gazdaságpolitika folytatásában. A tökéletlen és felemás piaci viszonyok – az adóelkerülés és szabálykerülés stratégiái, az államtól való függés és a fejlődést gátló tőkeszegénység, az egyoldalú nemzetközi gazdasági integráció nehézségei, legfőképpen pedig a magas inaktivitás és a fejlődés alacsony munkaintenzitása – azonban sosem teremtettek többségi társadalmi érdekeltséget a piaci reformok iránt.

Az elméletileg hatékony, gyakorlatilag azonban mindig sokféle hiányossággal terhes és nem várt mellékhatásokkal járó reformok nem rendelkeztek társadalmi visszacsatolási mechanizmusokkal. Nem alakultak ki a reformpolitikák korrekcióját lehetővé tevő, a változások társadalmi befogadásához nélkülözhetetlen intézményi mechanizmusok. A reformerek az ellenérdekelt koalíciók megszerveződésétől tartva mindig gyors és átütő eredményeket akartak – így azonban sem idő, sem mód nem volt a reformfolyamatok társadalmi befolyásolására. Végül az atomizált társadalomban jellemzően gyenge maradt az érdekreprezentáció szervezeteinek legitimitása, így hiányzott az a társadalmi közeg, amibe a reformpolitika beágyazódhatott volna.

*

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az államhoz és annak jóléti juttatásaihoz való infantilis viszony; az állami eladósodásból finanszírozott jóléti juttatások gyakorlata; a változások veszteseiről való gondoskodás hagyománya; a nyugati hitelezőknek és kormányoknak való növekvő megfelelési kényszer; valamint a társadalmi beágyazódás mechanizmusait nélkülöző reformpolitikák egyaránt a Kádár-rendszer örökségéhez tartoznak.

4. A politikai intézményrendszer túlközpontosítása

Van azonban egy másik, a kádári reformok hagyományához hasonlóan fontos, voltaképp ugyancsak az államszocializmusból megörökölt, az átalakulásra meghatározó hatást gyakorló intézményi tényező is: a politikai berendezkedés szerkezete. Az 1989-90-ben kialakított, a rendszerváltás utáni két évtized politikai fejlődését meghatározó intézményrendszer egyedülállóan centralizált végrehajtó hatalmat hozott létre a térségben. A magyar parlamentáris rendszer egykamarás; a miniszterelnököt csak a német alkotmányos berendezkedésből ismert konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal lehet leváltani¹⁰; a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom autoritását pedig sem a köztársasági elnök, sem erős regionális önkormányzatok nem korlátozzák. Egyetlen más közszereplő sem rendelkezik a kormányfőéhez fogható politikai legitimitással, ami mind Nyugat-Európában, mind Észak-Amerikában szokatlan megoldás, és gyakorlatilag csak a brit westminsteri modellhez hasonlítható.¹¹

---

¹⁰ A parlament csak akkor menesztheti a kormányfőt, ha ugyanakkor az utódjának is bizalmat szavaz.

¹¹ Kelet-Közép-Európában ma már Magyarország az egyetlen olyan ország, ahol a parlament választja a köztársasági elnököt. (A legutóbbi időkig Csehországban is így volt, de ott 2013-tól közvetlenül választják.) A jelentősebb európai országok közül Német- és Olaszországban választja a parlament a köztársaság elnökét, mindkettőben kétkamarás parlament működik azonban, és a központi kormányt erős regionális önkormányzatok ellensúlyozzák. A közvetlen választás jelentőségét az adja, hogy az így megválasztott politikai szereplők legitimitása független a kormányétól, ezáltal a kormánnyal egyenrangú félként léphetnek fel a közvélemény előtt. Ilyen politikai szereplő Magyarországon nincs; ezt a szereplő-típust a legjobban a közvetlenül megválasztott budapesti főpolgármester pozíciója közelíti meg. A gondolat részletesebb kifejtését lásd: Ádám (2012b).

Ebben a modellben a végrehajtó hatalom feletti ellenőrzést politikai ellensúlyok híján kizárólag a kormánytól független nem-politikai intézmények – a bíróságok, az ügyészség, a számvevőszék, az ombudsmanok és bizonyos értelemben a közmédia – képesek gyakorolni. De csak addig, ameddig nem kerülnek maguk is kormányzati ellenőrzés alá. Az eredeti westminsteri modellben ezt gyakorlatilag kizárja a minden írott alkotmánynál erősebb szokásjog. A magyar politikai berendezkedés esetében viszont a kétharmados parlamenti többséggel rendelkező kormányt semmi nem akadályozza meg a politikai élet egészének ellenőrzésében. Kétharmados többsége birtokában a kormányoldal akár a bírói hatalmat is korlátozhatja, és valamennyi állami intézmény élére maga jelölhet vezetőt. Szabad keze van az alkotmányos berendezkedés átalakításában, kedve szerint változtatva meg az alkotmányt és bármely más jogszabályt.

Ez potenciálisan autoriter irányba tolhatja a politikai berendezkedést, korlátozva a politikai hatalomért folytatott versengést, ami – mint arra North és szerzőtársai (2009) felhívják a figyelmet – a gazdasági életben is alááshatja a piaci viszonyokat. Ezért, mint azt Weingast (2008) hangsúlyozza, a kapitalizmussal kompatibilis demokratikus politikai berendezkedés fenntartásához egy önmagát erősítő (self-enforcing) alkotmányos berendezkedésre van szükség, aminek az a legfőbb jellegzetessége, hogy a politikai küzdelem tétje mindig korlátozott: egyetlen politikai poszt elnyerésével sem kontrollálható a politikai rendszer egésze; a politikai hatalom mindig megoszlik a különböző intézmények és szereplők között.

Ez nem csak a szabadságjogok érvényesülése szempontjából fontos: a politikai erőforrások monopolizálását kizáró liberális demokrácia megőrzése nélkül a versenyelvű kapitalizmus fennmaradására sem lehet számítani, mivel a politikai erőforrások feletti monopólium birtokosai járadékokat – a gazdasági erőforrásokhoz való kivételes hozzáférést – biztosítanak saját klientúrájuknak, ami nem más, mint visszatérés a kapitalizmus előtti korszak korlátozott hozzáférésű rendjéhez. Ennek megvalósulása azt jelenti, hogy az átmenet a versenyelvű piacgazdaság és politikai demokrácia nyílt hozzáférésű rendjébe nem bizonyult fenntarthatónak.

Ennek a dolgozatnak a legfontosabb állítása úgy szól, hogy ennek reális alternatívává válásában a rendszerváltás után két évtizeddel kulcsszerepet játszott a politikai intézményrendszer túlközpontosítása. A következőkben ezt az állítást igyekszem igazolni.

4.1. Túlközpontosított politikai berendezkedés és politikai polarizáció

A politikai hatalom ellensúlyok nélküli kormányzást lehetővé tevő koncentrációja nagymértékben meghatározta a magyar poszt-szocialista átmenet pályáját. Ennek bemutatásához a magyar politikatudomány és politikai publicisztika által egyik legtöbbit elemzett jelenség, a politikai polarizáció tárgyalásához fordulok. Körösi (2012) szerint a politikai polarizáció mind a választók, mind a politikai elit körében jelentősen megnövekedett az 1990-2010 közti húsz évben. Ezt különféle empirikus kutatások mutatják, amelyek szerint a bal-jobb ideológiai skálán való önbesorolás a kezdeti normál eloszlástól – amelyben a legtöbben a politikai centrum közelébe helyezik magukat, a skála két végén pedig egyre kevesebben tartózkodnak – egyre megosztottabbá vált (Angelusz–Tardos 2000). Nőtt a bal- vagy jobboldali identitással rendelkezők aránya (Fábián 2005), és növekedett a pártosság (Tóka 2005). Angelusz–Tardos (2011) szerint 1994-2010 között 0,31-ről 1,64-re emelkedett

az úgynevezett polarizációs index¹², és a Körösi (2012) által a European Social Survey adatbázisán elvégzett elemzés szerint a magyar polarizációs index 2002-ben és 2010-ben meghaladta mind az új, mind a régi EU-tagállamok átlagát. (2004-ben, 2006-ban és 2008-ban magasabb volt a régi tagállamok átlagánál, de alacsonyabb az új tagállamok átlagánál.) Tóka (2006) szerint a pártok viszonylag alacsony számához képest különösen magas az ideológiai polarizáció mértéke, a kilencvenes évek végétől pedig gyorsan csökkent a pártpreferenciák ingatagsága. Karácsony (2006) szerint a kilencvenes évek szélsőségesen magas választói instabilitása után 1998-ra kialakult a választók „blokkhűsége”, 2002-re pedig a „párthűsége” is. Végül 2002-re illetve 2006-ra gyakorlatilag megszűnt a két politikai tábor közti átjárás: „A 2002-es és a 2006-os választási eredmények (...) két nagy és mozdíthatatlan szavazótábor szembenállását mutatják” (Karácsony 2006, p. 64).

Róbert-Papp (2012) szerint az ezredforduló után az MSZP és a Fidesz választói között egyaránt növekedett az erős elkötelezettséggel rendelkező pártos szavazók aránya, Angelusz-Tardos (2011) szerint pedig ugyanebben az időszakban a személyes kapcsolathálózatok alakulásában is döntő tényezővé vált a politikai hovatartozás: az erős kötésű, személyes kapcsolatokban 2003-2009 között növekvő politikai homofília érvényesült.

A fokozódó polarizálódás nemcsak a szavazótáborokat, hanem a politikai elitet is jellemezte. A kétezres években jelentősen nőtt a politikai elitek bal-, illetve jobboldali ideológiai azonosulása, beleértve a szélsőséges ideológiai pozíciókkal való azonosulást is: „De nem egyszerűen a jobb és balszél erősödött, miközben a centrum csökkent. A három középső centrum-, illetve centrumhoz közeli pozíció mindegyikében csökkent, míg a három-három szélsőbaloldali, illetve jobboldali pozíció mindegyikénél nőtt az önbesorolás aránya”, miközben a politikai elitet és a választókat egyaránt jellemző folyamat eredményeképpen 2005-2010 között „extrém mértékű politikai polarizáció alakult ki a bal-jobb dimenzióban” (Körösi 2006).

A jelenségre Körösi szerint több lehetséges magyarázat is kínálkozik: (1) az ideológiatermelő értelmiség erős szerepe (Csizmadia 2003); (2) az új politikai szereplők társadalmi intézményesedéshez – a jelen dolgozatban használt terminológia szerint: beágyazódáshoz – fűződő, kompetitív elitstratégiákhoz vezető érdeke (Körösi 1998); (3) a politikai értékconszenzus hiánya (vagy másképp fogalmazva a politikai preferenciák nem-normál eloszlása) és a „hivatásorientált”, pozíciója megőrzését saját ideológiai- és értékpreferenciái elé soroló professzionális politikai elit hiánya; (4) a politikai populizmus erősödése és az elitconszenzus hiánya; (5) a politikai életet meghatározó vezetők személyisége (G. Fodor-Schlett 2006) és a politikai élet perszonalizációja (Tóka 2006); valamint (6) a demokrácia mint politikai rendszer működéséhez nélkülözhetetlen „alap konszenzus” hiánya, ami miatt az egész magyar rendszerváltást tévedés konszenzusunak tekinteni. Eszerint 1989-90-ben nem konszenzus jött létre, hanem egy ideiglenesnek tekintett kompromisszum, amire a pártok egymással szemben alkalmazott delegitimáló stratégiája utal: a jobboldal szerint a baloldal nemzeti, a baloldal szerint a jobboldal demokratikus szempontból nem felel meg a politikai életben való részvétel minimum-feltételeinek.

---

¹² A polarizációs indexet a válaszadónak a bal-jobb skálán adott önbesorolása alapján számítják úgy, hogy a szélső pontokkal való azonosulás elemszámát osztják a köztes centrum-pontokkal való azonosulás elemszámával.

Ez utóbbi megfigyelés Kis Jánosnak (2007, 2009) a magyar demokrácia válságáról adott elemzésében is főszerepet játszik. Kis egyetért vele, hogy az 1989 utáni magyar demokrácia lényegében megszületése pillanatától nélkülözi a versengő politikai erők közti elemi értékkonszenzust, akik emiatt nem hajlandók egymást legitim politikai szereplőkként kölcsönösen elismerni. Álláspontja szerint ezért elsősorban a jobboldalt terheli felelősség, de a baloldal felelőssége sem elhanyagolható, például az 1989-1990-ben megszületett köztársasági alkotmány körüli konszenzus hiányáért. Kis a jelenséget azzal magyarázza, hogy a politikai bal- és jobboldal eltérő történelmi szocializációjú társadalmi csoportok történelmi traumáktól terhes örökségét hordozza, akik egymásra nem a demokratikus politikai közösségen belüli riválisokként, hanem kölcsönös fenyegetést jelentő ellenségként tekintenek.

Körösényinek bizonyára igaza van abban, hogy a felsorolt magyarázó tényezők mindegyike szerepet játszhatott a magyar politika nemzetközileg kirívó mértékű polarizálódásában, valójában azonban egyik sem ad rá magyarázatot. Mindezek a körülmények ugyanis – beleértve a Kis által leírt antagonisztikus történelmi-szocializációs identifikációt is – szinte valamennyi új demokráciában jelen vannak. Az értékkonszenzusok kérdésesek, a populizmusra és a vezérelvű politizálásra való hajlam nagy, a politikai szocializáció történetileg átörökített sémái pedig kölcsönös sérelmek köré szerveződnek. Ez úgyszólván a modernitás alapbeállítása, aminek ellenére a demokratizálódás és a kapitalizálódás sikere esetén önkorlátozó politikai hatalom és kompetitív gazdasági berendezkedés születik. Miért éppen Magyarországon vezetnek a Körösényi és Kis által leírt tényezők extrém mértékű politikai polarizációhoz?

Feltevésem szerint alapvetően a magyar átalakulás egy intézményi sajátossága, a túlközpontosított politikai berendezkedés miatt. A szélsőségesen hierarchizált, adott esetben egyetlen pozícióból – a miniszterelnöki székből – kontrollálható politikai rendszer vezérelvű politikai stratégiákhoz, nulla-összegű játszmákhoz, együttműködés-hiányhoz, a közös normatív értéktételezések felszámolódásához, szerencsétlen esetben pedig végső soron az európai értelemben vett liberális demokrácia felszámolódásához vezet.

Minél centralizáltabb a politikai rendszer és minél kevesebb intézményes ellensúlya van a hierarchiában magasabban álló politikai posztoknak, annál nagyobb egy-egy politikai küzdelem jelentősége, és annál inkább felértékelődnek a személyes lojalitások a politikai posztok betöltésekor. Centralizált és ellensúlyok nélküli politikai berendezkedés esetén a rivális politikai erők is hierarchizálódnak, és a pártvezérekhez való lojalitás az egyes pártok sikerének nélkülözhetetlen feltételévé válik. A pártvezérek saját táboruk integrálása és ellenőrzés alatt tartása érdekében erős ideológiai önazonosság kiépítésére és fenntartására törekednek, aminek kézenfekvő módja a politikai riválissal szemben ellenséges csoportidentitás kialakítása. Az identitásukban megerősödött, ideológiailag polarizált rivális politikai elitek pedig azután polarizálják a politikai közvélemény egészét. Ezek a feltételek a „hivatásorientált” politikai szereplők viselkedési stratégiáját is átalakítják: a politikai szerep tartós betöltésének nem a választók ideológiai és értékpreferenciáihoz való alkalmazkodás lesz a legfontosabb feltétele (azokat ugyanis maga a politikai elit szabja meg), hanem a saját politikai tábor vezéréhez való lojalitás és az erős ideológiai elkötelezettség.

Mindezek eredményeként egymástó élesen elkülönülő tömbökre szakad a politikai közösség, és mind a politikai elitek, mind a választópolgárok szintjén megszűnik az alapvető konszenzusok lehetősége. A szavazatokat a mediánszavazó preferenciáihoz közeledve maximalizáló, centripetális politikai dinamikát feltételező Downs-i (1957) modellel

ellentétben egy centrifugális dinamikákat eredményező, a szavazótáborok éles elkülönülésén alapuló modell alakul ki. A nulla összegű játszmák miatt a kooperatív stratégiák inferiorokká válnak: az egyik fél nyeresége a másik fél veszteségével lesz egyenlő. A győztes mindent visz, miközben a vesztes akár mindent elveszíthet.

Mivel a kétharmados parlamenti többséggel rendelkező kormányzó többséget nemcsak politikai, de nem-politikai intézményi ellensúlyok sem korlátozzák, a politikai versengés legnagyobb tétjévé ennek elérése válik. „Egy választást egyszer kell csak megnyerni, de akkor nagyon” – mondta a jobboldal vezetője még az ellenzék vezéréként 2007-ben¹³, és talán maga sem látta előre pontosan, hogy milyen igaza van. A 2010 után történtek ugyanis pont azt igazolták, hogy egy kétharmados parlamenti aránnyal rendelkező kormánytöbbség az egész alkotmányos berendezkedést átszabhatja; és ha úgy látja jónak, át is szabja.

4.2. Hatalomcentralizáció és gazdasági hanyatlás

Az előző alfejezetben amellet igyekeztem érvelni, hogy a magyar politikai életnek a rendszerváltás utáni húsz évben megfigyelt erőteljesen polarizációja szoros összefüggésben áll a politikai intézményrendszer rendkívüli centralizáltságával. Ebben az alfejezetben azt kísérlem meg bemutatni, hogy a túlcentralizált intézményrendszer részint a politikai polarizáltságon, részint más intézményi mechanizmusokon keresztül a kétezres évek elejétől megfigyelhető gazdasági hanyatlásban is főszerepet játszik. Az elemzésben az Acemoglu–Robinson (2012, 2002), illetve Acemoglu et al. (2005, 2002) által alkalmazott módszert alkalmazom: azt igyekszem megmutatni, hogy a politikai intézményrendszer fejlődése hogyan határozza meg egy ország gazdasági fejlődéspályáját. Ebből a szempontból a legnagyobb jelentősége az európai koraiújkori fejlődéstől kezdődően a tulajdonjogok védelmének volt: a kapitalista fejlődés azokban az országokban ért el átütő sikert, ahol létrejöttek a magántulajdont a monarchikus önkénnyel szemben hatékonyan védelmező törvények és a jogalkalmazás intézményei. Az ezt kikényszerítő társadalmi változások a koraiújkori Európában a távolsági tengeri kereskedelem fellendüléséből fakadtak: az Újvilággal illetve az Indiával és Kínával folytatott kereskedelem többletforrásokhoz juttatta az angol és holland távolsági kereskedelem résztvevőit, akik az udvarra szembenálló nemesi és polgári érdekek oldalán fellépve tartósan megváltoztatták a korábbi erőegyensúlyt. Angliában ez az 1688-as dicsőséges forradalom győzelmével nyert intézményesülést, ami azután megnyitotta az utat az ipari forradalom előtt (Acemoglu–Robinson 2012, 7. fejezet). Spanyolországban, Portugáliában és – kisebb mértékben – Franciaországban viszont az udvarnak sikerült megőriznie abszolút hatalmát, és fenntartania a távolsági kereskedelem hasznai feletti ellenőrzést. Így nem jöttek létre a korábbi erőegyensúly megváltoztatásához szükséges tőkeerős társadalmi csoportok, és elmaradt az angliaihoz és hollandiaihoz hasonló, nagyarányú gazdasági fejlődés és kapitalizálódás (Acemoglu et al. 2005).

A kelet-közép-európai poszt-szocialista átalakulás egyik kulcsmozzanata ugyancsak a magántulajdon védelmének megteremtése és a kormányzati hatalom korlátozása volt. A politikai és gazdasági változások egyik kitüntetett céljává az új magántulajdonosi osztály

---

¹³ „Orbán Viktor a közönség kérdéseire is válaszolt. Az egyik kérdés az volt, nem rossz-e, hogy a határon túli magyarok ügyének képviselője miatt elvesztettek két választást is. Orbán úgy válaszolt, ez nem a határon túli magyarok miatt volt, majd hozzátette: egy választást egyszer kell csak megnyerni, de akkor nagyon” (Index 2007).

létrehozása és a közvetlen állami gazdaságirányítási kompetenciák leépítése vált. Ez magában foglalta a politikai hatalom társadalmi ellenőrzés alá helyezését és egy új erőegyensúly kialakítását az állam-társadalom viszonyban¹⁴. A feladat az Acemoglu (2005) által „konszenzuális erős államnak” nevezett egyensúlyi helyzet kialakítása volt, ami a liberális demokráciával és szilárd piacgazdasági berendezkedéssel rendelkező országokra jellemző leváltható, de magas adók beszedésére képes kormányzat létrehozását jelentette.

Az előző alfejezetben bemutatott, a politikai hatalom extrém centralizálásán és az intézményes politikai ellensúlyok hiányán alapuló, oligarchikus párteliteket és a politikai élet szélsőséges mértékű polarizálódását okozó intézményrendszer felerősíti az államnak a társadalommal szembeni pozícióit. A privatizáció során korlátozott szerepet játszanak a politikai hatalommal szemben kompetitív pozícióban lévő hazai tulajdonosi csoportok, és nem alakulnak ki a kormányzat befolyásolásának hatékony és társadalmilag legitim intézményi formái. A munkavállalói és munkaadói érdekképviselői szervezetek másodrangú, a politikai folyamatokra szerény befolyást gyakorolni képes szereplők maradnak, a jogszabályalkotást övező „társadalmi párbeszéd” kiüresedik.

Az átalakulás első évtizedében kifejezetten sikeresnek tartott magyarországi intézményi változásokról kiderült, hogy nélkülözik a társadalmi legitimitást, amit a rivális politikai erők a kooperatív politikai stratégiák ellehetetlenülése miatt igyekeztek egymás ellen fordítani. Általánossá vált a politikai populizmus és szétporladtak a kormányzati hatalom gyakorlására és az állam-társadalom viszonyra vonatkozó normatív konszenzusok.

A hosszú távú felhalmozást és a racionális gazdálkodást támogató, kiszámítható körülményeken és egyensúly-őrző növekedésen alapuló társadalom- és gazdaságpolitikák politikailag egyre versenyképtelenebbé váltak. A társadalom politikai integrációja – a hatalomgyakorlás társadalmi legitimitásának feltétele – a fogyasztói hasznok rövidtávú maximalizálására irányuló, gazdaságilag fenntarthatatlan jóléti politikák függvényévé vált. A kétezres évek elejére voltaképp a Kádár-rendszer politikai konszenzusa reprodukálódott az új, demokratikus körülmények között: a politikai hatalom birtokosai addig őrizhetik meg pozícióikat, ameddig a társadalom politikailag aktív részének többsége számára képesek növekvő reáljövedelmeket és emelkedő fogyasztást biztosítani (vö. Ádám 2005b).

A politikai hatalom centralizálása a demokratikus alap konszenzusok felszámolásával és a szélsőséges mértékű politikai polarizációval végső soron a populista igényeknek szolgáltatotta ki a gazdaságpolitikát. Ahogyan a korajútkori fejlődésben az abszolút monarchikus hatalom megakadályozta az uralkodó házzal szembeni fellépést támogatni képes kereskedőtöke felhalmozódását és a tulajdonjogok garantálását, úgy a magyarországi poszt-szocialista átalakulás során a távlatosabb társadalmi érdekreprezentációtól izolált, túlcentralizált hatalomgyakorlás vált a fejlődés gátjává. Az intézményi berendezkedés legitimitáció-deficitje és a politikai polarizáció a rövidtávú fogyasztói hasznosság-növelést célzó jóléti juttatásokat tette domináns politikai stratégiává, ellehetetlenítve az egyensúlyőrző hosszú távú fejlődést.

---

¹⁴ Az állam-társadalom viszony politikai-gazdaságtani értelmezéséhez lásd: Benczes (2009) és Migdal (2001, 1988).

5. Összegzés

Dolgozatomban a magyarországi poszt-szocialista átalakulás második évtizedében nyilvánvalóvá vált strukturális gyengeségekre próbáltam magyarázatot találni. A Douglass North és szerzőtársai által kidolgozott gazdaságtörténeti alapú intézményi-közgazdaságtani iskola fogalmainak segítségével értelmeztem az átmenetet, amit a North-i korlátozott hozzáférésű rendből a nyílt hozzáférésű rend irányába történő elmozdulásként írtam le. A többpárti politikai demokrácia és a versenyelvű piacgazdaság kialakulása egymással párhuzamosan zajló folyamatok: az erőforrásokhoz való nyílt hozzáférést mindkét területen a verseny biztosítja, és a politikai és a gazdasági verseny egymást feltételezik.

A poszt-szocialista átalakulás nem a történelmi időből kiszakítva, hanem a hosszabb távú társadalom- és gazdaságfejlődés folyamataiba illeszkedve zajlik. Ezért megvizsgáltam a Kádár-rendszer örökségét, mint a magyarországi poszt-szocialista átalakulás közvetlen történelmi előzményét: a tömegmozgalmaktól izolált reformhagyományt és a rendszer legitimációját szolgáló társadalom- és gazdaságpolitikai gyakorlatokat. Ez utóbbiak magukban foglalták a kiterjedt állami jóléti juttatásokat, az állami szabályozások kijátszhatóságának intézményesítését, a társadalmi-gazdasági folyamatok veszteseiről való gondoskodás igényét, valamint a növekvő külső eladósodással párhuzamosan a nyugati hitelezőknek és kormányoknak való megfelelés erősödő kényszerét.

Mindez azt jelenti, hogy már a Kádár-rendszer idején létrejöttek, majd a rendszerváltás során demokratikus megerősítést nyertek az autonóm társadalmi szereplőkhöz képest erős, a partikuláris társadalmi-gazdasági érdekektől jelentős részben izolált, ezért a demokratikus felhatalmazás ellenére hosszabb távon legitimáció-hiányos politikai berendezkedés alapjai. Az intézményi fejlődés eredménye egy, a kelet-közép-európai térségben különlegesen centralizáltak számító¹⁵ – leginkább a westminsteri modellre emlékeztető – politikai berendezkedés lett. Ez egy nehezen elmozdítható, strukturálisan erős, politikai ellensúlyok nélküli végrehajtó hatalom és a tőle független állami intézmények rendszere köré szerveződik. A nem-kormányzati intézmények függetlensége azonban csak addig tart, ameddig a kormányoldal nem szerez kétharmados többséget a törvényhozásban. Ha ez megtörténik, a végrehajtó hatalom érdemi politikai és intézményi ellensúlyok nélkül marad, és bármely politikai kérdésben, beleértve az alkotmányos berendezkedés megváltoztatását és a bírói hatalom korlátozását, szabad kezet kap.

Ez a politikai szerkezet szélsőségesen kiélezi a politikai küzdelmeket és aláássa a normatív konszenzusok fenntarthatóságát. A politikai élet nulla összegű játszmák köré szerveződik: az egyik oldal nyeresége automatikusan a másik oldal veszteségévé válik. Az extrém polarizáció rontja a politikai képviselő hatékonyosságát és gyengíti a távlatos fejlődést célzó politikai stratégiák esélyeit. Ugyanakkor a túlcentralizált politikai berendezkedés eredményeképpen megerősödnek a végrehajtó hatalommal szembeni irrealisztikus társadalmi elvárások. Az alulintézményesített, érdekei differenciált artikulálására képtelen társadalom elvárásainak kielégítésére csak a populista gazdaság- és társadalompolitikák kínálnak – szükségszerűen rövid távú – esélyt. A Kádár-rendszerben elsajátított rendszer-legitimációs mintázatot reprodukálva a széles körű jóléti juttatások válnak a politikai támogatás megszerzésének domináns stratégiájává. Amikor nyilvánvalóvá válik ezek fenntarthatatlansága, kialakul a

---

¹⁵ A volt Szovjetunió utódállamaiban a balti országokat leszámítva jellemzően ennél is centralizáltabb politikai rendszerek alakultak ki.

rendszerhátrány, és megnyílik az út a korlátozott hozzáférésű politikai és gazdasági berendezkedéshez való visszatérés irányába.

Hivatkozások

- Acemoglu, Daron 2005. "Politics and Economics in Weak and Strong States". NBER Working Papers, No. 11275, National Bureau of Economic Research.
- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. 2012. *Why Nations Fail? The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Publishers.
- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. 2002. „Economic Backwardness in Political Perspective”. NBER Working Papers, No. 8831, National Bureau of Economic Research.
- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – Robinson, James A. 2005. "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth". *The American Economic Review*, Vol. 95, No. 3 (June).
- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – Robinson, James A. 2002. "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution". *Quarterly Journal of Economics*, 2002a, 117(4), pp. 1231-1294.
- Ádám, Zoltán 2012a. „Értelmezésvázlatok. A magyarországi posztkommunista átalakulás politikai-gazdaságtani és intézményi közgazdasági perspektívában”. *Beszélő*, Vol. 17, No. 11. (november).
- Ádám, Zoltán 2012b. „Oda csap, ahova köll. Miért lenne szükség mégis erősebb köztársasági elnökre”. *Magyar Narancs*, 2012/18 (május 3.).
- Ádám, Zoltán 2012c. „Az örök Kádár-rendszer öröksége és a baloldali reformpolitika revíziója”. Intézet a Demokratikus Alternatíváért Blog (<http://www.ideaintezet.hu/hu/node/144>).
- Ádám, Zoltán 2011. „Demokrácia és (de)legitimáció”. *Beszélő*, Vol. 16, No. 1 (január-február).
- Ádám Zoltán 2010. „A baloldal bukása és a köztársaság jövője”. *Beszélő*, Vol. 15, No. 4 (április).
- Ádám, Zoltán 2005a. „Autonomy and Capacity: A state-centred approach to post-communist transition in Central Europe”. In B. Hámori, P. Czeglédi, L. Jankovics and B. Sági (eds.): *Paradigm Shift – Information, Knowledge and Innovation in the New Economy*. Debrecen: Debrecen University, pp. 209-22.
- Ádám, Zoltán 2005b. „A közrossz természetéről”. *Beszélő*, Vol. 10, No. 10 (október).

- Ádám, Zoltán 2002. „A külföldi működőtőke szerepe a poszt-szocialista átalakulásban – a szakirodalom tükrében”. *Közgazdaság*. Vol. 46, No. 11. (november).
- Andor, László 2010. *Eltévedt éllóvas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert 2011. Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, pp. 347-382.
- Angelusz, Róbert – Tardos, Róbert 2000. *Pártok között szabadon*. Budapest: Osiris.
- Antal, László 1998. „A kiigazítás – ahogy én látom”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 45, No. 2 (február).
- Antal, László – Csillag, István – Lengyel, László – Matolcsy, György. 1987. „Fordulat és reform”. *Medvetánc*, 1987/2, melléklet.
- Baraczká, Mariann – Mihályi, Péter 2009. „Egészségügy 2008: a kontrollók éve”. In: Sándor, Péter – Vass, László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 2008-ról*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja, pp. 1120-1151.
- Bauer, Tamás. 1981. *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Benczes, István 2011. „Market reform and fiscal laxity in Communist and post-Communist Hungary. A path-dependent approach”. *International Journal of Emerging Markets*. Vol. 6, No. 2, pp. 118-131.
- Benczes, István 2009. „Erős állam – gyenge társadalom. A fejlesztő állam intézményi perspektívában”. In: Csáki György (ed.): *A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest: Napvilág Kiadó, pp. 35-64.
- Budapest Intézet 2011. *A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre* (kutatási jelentés). Budapest: Budapest Intézet és Hétfá Elemző Központ (http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_kozcelu_kut_jelentes_2011aug30.pdf).
- Bunce, Valerie J. – Wolchik, Sharon L. 2011. *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Bunce, Valerie – McFaul, Michael – Stoner-Weiss, Kathryn (eds.) 2010. *Democracy and Authoritarianism in the Postcommunist World*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Burtenshaw, Claude J. 1968. „The Political Theory of Pluralist Democracy”. *The Western Political Quarterly*, Vol. 21, No 4 (December).
- Csizmadia Ervin 2003. *Politika és értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég Kiadó.

- Csontos, László – Kornai, János – Tóth, István György 1996. „Adótudatosság és fiskális illúziók”. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, pp. 238-271.
- Dahl, Robert A. 1961. *Who Governs?*. New Haven: Yale University Press.
- Downs, Anthony 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- EBRD 1999. *Transition report 1999. Ten years of transition*. London: European Bank for Reconstruction and Development.
- Európai Bizottság 2012. *Convergence Report 2012*. Brussels: European Commission.
http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-3_en.pdf
- Fábián Zoltán 2005. „Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában”. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, pp. 207-242.
- Fazekas, Károly – Scharle, Ágota (szerk) 2012. *Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990-2010*. Budapest: Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet és MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet (<http://econ.core.hu/file/download/20evfoglpol/kotet.pdf>).
- Freedom House 2012. *Freedom in the World 2012*. <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2012/hungary>.
- G. Fodor Gábor – Schlett István 2006. „A >>Gyurcsány/Orbán probléma<< – avagy milyen válság vár megoldásra?” *Heti Válasz Online*, 2006.10.12. (http://hetivalasz.hu/nezopont/a-gyurcsanyorban-problema-avagy-milyen-valsag-var-megoldasra-14776/?cikk_ertekel=1&ertekeles=2).
- Gábos, András – Keller, Tamás – Medgyesi, Márton – Tóth, István György 2007. *Adótudatosság, fiskális illúziók és az állami újraelosztással kapcsolatos preferenciák 2007-ben Magyarországon* Kutatási beszámoló. TÁRKI. Budapest, 2007.
- Gyórfy, Dóra 2010. „Válság után felzárkózás? A költségvetési politika minősége és a növekedés.” *Pénzügyi Szemle*. Vol. 55, No. 1.
- Gyórfy, Dóra 2007. „Deficit Bias and Moral Hazard on the Road to the EMU: The Politics of Fiscal Policy in Hungary.” *Post-Communist Economies*. Vol. 19, No. 1.
- Gyórfy, Dóra 2005. „Az intézményi tényezők szerepe az államháztartási hiány alakulásában Magyarországon” *Közgazdasági Szemle*. Vol. 52, No. 10.

- Gyulai, Attila 2009. „A kormány hiánya – a hiány kormányzása. Kisebbségi kormányzás Magyarországon 2008-ban”. In: Sándor, Péter – Vass, László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 2008-ról*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja, pp. 516-528.
- Habermas, Jürgen. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hamar, Judit – Nagy, Ágnes. 2001. „A külföldi működőtőke szerepe a magyar gazdaság fejlődésében, különös tekintettel néhány kiemelt ágazatra”. Budapest: Kopint-Datorg Rt., 2001.
- Hamar, Judit 1999. „A külföldi működőtőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon”. Kopint-Datorg Műhelytanulmányok, No. 31.
- Hunya, Gábor – Kalotay, Kálmán. 2000. „Privatization and FDI in Central and Eastern Europe”. *Transnational Corporations*, Vol. 9, No. 1.
- Hunya, Gábor 1998. „Integration of CEEC manufacturing into the European corporate structures by direct investments”. *MOCT-MOST*, Vol. 8, No. 2.
- Index 2007. „Orbán Viktor nemzeti katarzist akar”. *Index*, 2007. július 21. (<http://index.hu/belfold/ovibal0721/>).
- Karácsony, Gergely 2006. „Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon”. In: Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, pp. 59-103.
- Karl, Terry Lynn 1997. *The Paradox of Plenty. Oil Booms and Petro-States*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Keller, Tamás 2009. „Magyarország helye a világ értéktérképén”. „A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei” című kutatási program keretében, a World Value Survey ötödik hullámának magyarországi adatfelvétele (2009. március 14 – április 2) alapján készült tanulmány. Budapest: Tárki (http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf).
- Kis, János 2009. „A köztársaság válsága”. *HVG*, december 23.
- Kis, János 2007. „Az összetorlódott idő”. *Élet és Irodalom*, Vol. 51, no. 51 (december 21.).
- Klaus, Václav – Triska, Dusan 1994. “Kornai János és a poszt-szocialista átalakítás”. *BUKSZ* 1994 Tél. pp. 480-483.
- Kornai, János – Maskin, Eric – Roland, Gérard 2004. „A puha költségvetési korlát – I, II”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 51, No. 7-8-9 (július-augusztus, szeptember).
- Kornai, János 1996. „Külgazdálkodás recesszió nélkül. Esettanulmány a magyar stabilizációról”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 43, No. 7-8 (július-augusztus).

- Kornai, János 1993a. „Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 40, No. 7-8.
- Kornai, János. 1993b. *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti Világgazdaság Kiadó.
- Kornai, János 1989. *Régi és új ellentmondások és dilemmák*. Budapest: Magvető.
- Kornai, János 1986. „A puha költségvetési korlát”. *Tervgazdasági Fórum*, Vol. 2, No. 3.
- Kornai, János. 1983. „Bürokratikus és piaci koordináció”. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 30, szeptember, pp. 125-138.
- Kornai, János. 1980. *A hiány*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Körösényi, András 2012. „A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra”. Working Paper in Political Science 2012/1. MTA TK Politikatudományi Intézet.
- Körösényi, András 2006. „Mozgékony patthelyzet. Reform és változatlanság között: a politikai és alkotmányos alapszerkezet változásai, 1990-2005”. *Politikatudományi Szemle*, No. 1, pp. 29-68.
- Körösényi, András 1998. *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris.
- Krekó, Péter – Juhász, Attila – Molnár, Csaba 2011. „A szélsőjobb iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon”. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20, No. 2.
- Lelkes, Orsolya 2009. „Az egyenlőtlenségek nagyságának megítélése”. In: Tárki Európai Társadalmi Jelentés 2009. Budapest: Tárki, pp. 19-32 (http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_kotet_teljes.pdf).
- Levitsky, Steven – Way, Lucan A. 2010. *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Lewis, W. Arthur 1954. „Economic development with unlimited supply of labour”. *The Manchester School*, May.
- Magyar Nemzeti Bank 2008. *Elemzés a konvergenciafolyamatokról*. Budapest: MNB.
- Medgyesi, Márton – Tóth, István György (szerk.) 2005. *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest: Tárki, 2005.
- Mickiewicz, Tomasz – Baltowski, Maciej 2003. „All roads lead to outside ownership: Polish piecemeal privatisation”. In: Parker, David – Saal, David (eds): *International Handbook on Privatisation*. Cheltenham: Edward Elgar.

- Migdal, Joel (ed.) 2001. *State in Society. Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Migdal, Joel 1988. *Strong Societies and Weak States. State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton (NJ): Princeton University Press.
- Mihályi Péter 1998. *A magyar privatizáció krónikája 1989-1997*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Moran, Theodore H. 1998. *Foreign Direct Investment and Development: The New Policy Agenda for Developing Countries and Economies in Transition*. Washington DC: Institute for International Economics.
- North, Douglass C. – Wallis, John Joseph – Weingast, Barry R. 2009. *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. 1994. „Economic Performance Through Time”. *The American Economic Review*. Vol. 84, No. 3 (June), pp. 359-368.
- Oblath, Gábor – Bartha Attila – Nagy Ágnes – Vakhil Péter 2009. „Magyarország és más kelet-közép-európai országok nemzetközi versenyképességének alakulása a rendszerváltástól napjainkig. Magyarország külgazdasági versenyképessége kelet-közép-európai összehasonlításban”. Budapest: Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány (<http://www.takarekbank.hu/takarekbank/hu/egyeb/elemzesek/kozdasagielemezesek.html>).
- Popper, Karl. 1945. *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge.
- Przeworski, Adam. 2004. “Democracy and Economic Development.” 2004. In: Edward D. Mansfield – Richard Sisson (eds.): *The Evolution of Political Knowledge*. Columbus: Ohio State University Press.
- Rainer, M. János 2010. *Magyarország története. A Kádár-korszak 1956-1989*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Róbert, Péter 1996. „Vállalkozók és vállalkozások”. In: Andorka, Rudolf – Kolosi, Tamás – Vukovich, György: *Társadalmi Riport 1996*. Budapest: TÁRKI, pp. 444-474.
- Róbert, Péter – Papp, Zsófia 2012. „Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson”. Megjelenés alatt.
- Rodrik, Dani 2012. „Who needs the nation state?” Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 9040.
- Rodrik, Dani. 1996. „Understanding Economic Policy Reform”. *Journal of Economic Literature*, Vol. 34, March (pp. 9-41).
- Róna-Tas, Ákos 1995. “The Second Economy as a Subversive Force: The Erosion of Party Power in Hungary”. In: Andrew G. Walder (ed.): *The Waning of the Communist State. Economic Origins of Political*

- Decline in China and Hungary*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. pp. 61-84.
- Sinkó, Eszter 2009. „Az egészségügy – bukott reformkísérlet után”. In: Sándor, Péter – Vass, László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 2008-ról*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja, pp. 1152-1177.
- Soós Károly Attila 2009. *Rendszerváltás és privatizáció. Elsődleges és másodlagos privatizáció Közép-Európában és a volt Szovjetunióban*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Soós, Károly Attila. 1986. Terv, kampány, pénz. Szabályozás és konjunktúraciklusok Magyarországon és Jugoszláviában. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Stumpf, István 2009. „Kormányválságtól a válságkormányzásig. A szocialista-liberális koalíció felbomlása és a kisebbségi kormányzás kihívásai”. In: Sándor, Péter – Vass, László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 2008-ról*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja, pp. 473-490.
- Szabó, Miklós 1989. „A legitimáció történeti alakváltozásai”. In: Szabó, Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Budapest: Medvetánc, pp. 275-306.
- Szalai, Erzsébet 2001. *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula Kiadó.
- Szalai, Erzsébet 1996. *Az elitek átváltozása*. Budapest: Cserépfalvi.
- Szántai, János – Szántai, János Jr. 2002. „A munkavállalói tulajdonlás Magyarországon” (kézirat). European Federation of Employee Share Ownership. Letölthető: <http://www.efesonline.org/CEEEONet/REPORTS%202002/National%20Report%20Hungary%20HU.pdf>
- Seleny, Anna 1995. „Property Rights and Political Power: The Cumulative Process of Political Change in Hungary”. In: Andrew G. Walder (ed.): *The Waning of the Communist State. Economic Origins of Political Decline in China and Hungary*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. pp. 27-60.
- Szelényi, Iván – Szelényi, Szonja 1996. „Elitcirkuláció vagy elitreprodukció”. In: Andorka, Rudolf – Kolosi, Tamás – Vukovich, György: *Társadalmi Riport 1996*. Budapest: TÁRKI, pp. 475-500.
- Szelényi, Iván 1995. „Menedzser-kapitalizmus: A gazdasági intézményrendszer s a társadalmi struktúra változásai a poszt-kommunista átalakulás során”. *Lettre*, 19. szám (1995. tél).
- Tóka, Gábor 2006. „Vezérek csodálói. A magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban”. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, pp. 17–58.

- Tóka, Gábor 2005: „A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer”. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, pp. 243–321.
- Tóth, István György 2009. „Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom érték szerkezetében”. "A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei" című kutatás záró tanulmánya. Budapest: Tárki (http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf).
- Vernon, Raymond 1971. *Sovereignty at Bay. The Multinational Spread of US Enterprises*. New York: Basic Books.
- Voszka, Éva. 2003. *Versenyteremtés – alkuval*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Walder, Andrew G. 1995. “The Quit Revolution from Within: Economic Reform as a Source of Political Decline”. In: Andrew G. Walder (ed.): *The Waning of the Communist State. Economic Origins of Political Decline in China and Hungary*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. pp. 1-24.
- Weingast, Barry R. 2008. *Self-Enforcing Constitutions: With an Application to Democratic Stability in America’s First Century*. Hoover Institution (November).

Kopint-Tárki Konjunktúrakutató Intézet Zrt.

Cím: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon: 309-2695

Telefax: 309-2647

www.kopint-tarki.hu

info@kopint-tarki.hu